خراسان بزرگ: سال ششم، شماره (۲۰)، پاییز۱۳۹٤
Quarterly bulletin of Greater Khorasan:Vol.6, No.20, Fall 2015

سکه شناسی در دوران شاه سلطان حسین بایقرا در محدوده تاریخی خراسان بزرگ (با تکیه بر رویکرد مذهبی)

عابد تقوی[۱]
احمد نیک‌گفتار[۲]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۸/۰۹
تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۳/۰۵
شماره صفحات: ۱۰۸-۹۷

چکیده

بی‌تردید، دوره حکمرانی سلطان حسین بایقرا(۸۷۵-۹۱۲هـ‍ق)، را می‌بایست عصر شکوه هنر و ادب عصر تیموری به‌شمار آورد. در طی حکومت وی، شهر هرات- تختگاه سلطان حسین بایقرا، به مهم‌ترین کانون هنر و ادب عصر تیموری تبدیل شد.

پژوهش حاضر با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و تمرکز بر مسکوکات ضرب شده در حکومت سلطان حسین‌بایقرا، تلاش‌نموده به تحولات اجتماعی-فرهنگی در اواخر دوره تیموری بپردازد.

نتایج این تحقیق نشان‌می‌دهد، اوزان و عیار سکه‌های عصر سلطان‌حسین بایقرا با توجه به‌عدم ثبات سیاسی و فقدان قدرت سیاسی در مرکز و پیامد آن کاهش اقتدار اقتصادی همواره دستخوش تغییرات بوده است. دراین میان، برخی از سکه‌ها که در منطقه استراباد و هرات ضرب گردیده به‌دلیل وجود ثبات در مرکزیت سیاسی و مذهبی، از لحاظ نقوش، عیار و وزن، از کیفیت بسیار بالایی برخوردار بوده‌اند. از مطالعه شعائر موجود بر روی سکه‌های این دوره می‌توان دریافت که مذهب رایج، تسنن (فرقه حنفی) بوده و همپای آن در منطقه استراباد تشیع از نفوذ بیشتری برخوردار بوده است؛چراکه تعداد زیادی از سکه‌های ضرب‌شده در این شهر، مزین به شعائر مذهب شیعه است.

کلیدواژه‌ها: تیموریان، سلطان‌حسین بایقرا، سکه، مذاهب تشیع و تسنن.

۱. استادیار باستان‌شناسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول) abedtaghavi@gmail.com
۲. کارشناس ارشد باستان‌شناسی و سرپرست کاوش های پایگاه میراث فرهنگی شهر تاریخی بلقیس

مقدمه

دانش سکه‌شناسی یکی از مهمترین اسناد و شواهد متقن در علوم تاریخ و باستان‌شناسی محسوب می‌شود. سکه به‌عنوان ابزاری مهم در تبادلات اقتصادی در هر دوره، علاوه‌بر کارکردهای تجاری و بازرگانی، نمادی از مذهب، آداب و رسوم، خط و زبان، چگونگی وضعیت اقتصادی و اجتماعی و هنری آن عصر قلمداد می‌شده است. به‌عبارت‌دیگر، مسکوکات به فراخور گستردگی، تنوع و عملکرد به‌عنوان یکی از شاخص‌ترین شواهد باستان‌شناسانه، منبعی مستند و متقن در تحلیل-های باستان‌شناختی به‌شمار می‌روند (سرفراز و آورزمانی ،۱۳۷۹: ۱۲). هریک از عوامل تشکیل‌دهنده در سکه نظیر نوع فلز، نقش‌ها و نگاره‌ها، علایم روی سکه، محل ضرب، تاریخ ضرب و... در شناخت تاریخ، اقتصاد، فرهنگ و هنر ادوار مختلف تاریخی نقش بسزایی ایفا می‌کنند. در پژوهش حاضر، با طبقه‌بندی، اندازه‌گیری، عکسبرداری و مستندنگاری سکه‌های موجود در موزه‌ی حرم‌رضوی و گنجینه‌توس، تعداد ۱۲۸ نمونه از سکه‌های دوره زمامداری سلطان‌حسین بایقرا در عصر تیموری موردمطالعه قرار گرفته‌است. لازم به‌ذکر است که نمونه-های موردمطالعه برای نخستین‌بار موردبررسی علمی قرارگرفته‌اند و تاکنون هیچ تحقیق مستقلی بر روی آن انجام نشده‌است. این تحقیق از نظر روش‌شناسی، توصیفی–تاریخی است و بر اساس ماهیت از جمله پژوهش‌های بنیادی به‌شمار می‌آید. مهم‌ترین سوالات مطرح در این تحقیق عبارتنداز:

۱. تغییرات اوزان سکه در دوره صدارت شاه سلطان‌حسین بایقرا به چه میزان بوده‌است؟

۲. مهمترین مذاهب اسلامی رایج در دوره شاه سلطان‌حسین چه بوده-است؟

۳. قلمرو سیاسی شاه سلطان‌حسین بایقرا بر اساس مسکوکات ضرب-شده شامل چه منطقه جغرافیایی بوده‌است؟

عصر سلطنت شاه سلطان‌حسین بایقرا

مذهب رسمی پادشاهان و شاهزادگان تیموری، تسنن و فرقه حنفی بود. خواص و عوام نیز پیرو همین مذهب بودند. در این میان، جمعیت مذهب شیعه خصوصاً در خراسان، عراق و آذربایجان به‌نسبت مناطق ترکستان و شرق‌خراسان از پراکندگی بیشتری برخوردار بود (سمرقندی، ۷۰۶). شیعیان در پیروی از عقاید خود و اشاعه افکار خویش آزادی داشتند و در اواخر این دوران از حمایت سلطان‌حسین بایقرا و وزیر دانشمند و هنردوست خویش، امیرعلیشیر نوایی که خود مذهب شیعه داشت، برخوردار بودند (سمرقندی، ۴۶۷:۱۳۳۶). محترم شمردن اولاد پیامبر، موضوعی‌است‌که از دوره سلطنت تیمور به‌بعد، همواره دربین سلاطین تیموری رعایت می‌شد. براساس مورخان دوره تیموری می‌توان به-روشنی، توجه و عنایت ویژه شاهان دوره تیموری را نسبت به ائمه اطهار دریافت و دانست که ایشان به زیارت قبور برخی از آنان، بخصوص زیارت امام هشتم(ع) مشرف می‌شدند (حافظابرو، ۳۱۱:۱۳۷۰). برای ترویج مذهب شیعه در اواخر این دوره، موقعیت مناسبی به‌وجود آمده‌بود و شیعیان دوازده‌امامی نیز از این فرصت، برای نشر عقاید و اظهار آزادانه نظریات خویش به‌خوبی استفاده کردند. معین‌الدین اسفزاری در اینباره نوشته‌است:«چون سلطان‌حسین بایقرا در شعر «حسینی» تخلص می-کردند، شیعه شهرت دادند که او میلی به‌جانب عقیده آن‌ها دارد و در این راه چندان غلّو کرده و گفتند که باید بر منابر اسلام خطبه به نام دوازده‌امام بخوانند و اسامی خلفای راشدین را مطرح نسازند. از میان آنان عالمی به نام سیدحسن‌کربلایی که در جزء ملازمان سلطان‌حسین درآمده بود، در این باب سعی بسیار می‌نمود و همچنین مردی از قائن به نام سیدعلی که او را به‌سبب کوری یک چشم، سیدعلی واحدالعین می‌گفتند و در شیوه وعظ و نثر و نظم استعداد تمام داشت، زبان به تشنیع اهل‌سنت گشاده، در نقض عقاید سنیان سخنان بسیار بر منبرها می‌گفت و کار به‌جایی رسید که گروهی از سنیان روز عید اضحی به-خدمت سلطان‌حسین‌بایقرارفته، موضوع را با وی در میان گذاشتند. سلطان دستور داد تا او را از منبر فروکشیدند» (اسفزاری، ۴۶۹:۱۹۶۸-۴۷۳). این روایت، خود گواه این حقیقت تاریخی است که در اواخر دوره تیموری فضایی آزادانه برای ترویج عقاید شیعیان فراهم شده بود و اهل تشیع با آزادی عمل بیشتری به نشر و ترویج باورهای مذهبی خود اقدام نمایند.

سالشمار فرمانروایان تیموری در خراسان

ردیف	نام فرمانروا	دوران حکومت
۱	بابر	۸۵۳ تا ۸۶۱ قمری
۲	محمد بن بابر	۸۶۱ تا ۸۶۳ قمری
۳	ابو سعید	۸۶۳ تا ۸۷۳ قمری
۴	یادگار محمد	۸۷۳ تا۸۷۵ قمری
۵	حسین بایقرا	۸۷۵ تا ۹۱۲ قمری
۶	بدیع الزمان	۹۱۲ قمری

نظام پولی تیموریان

امیر تیمور در همان ابتدای حکومت خود ، نظام پولی خود را بر پایه تک فلزی مسکوات نقره ای مطابق اندازه سکه های خانات جغتای بود استوار کرد؛ ولی بعد از مدتی در سال ۸۹۲ ه.ق اقدام به ضرب سکه نقره ایی جدید کرد (رحمتی و یوسفوند، ۹۱:۱۳۹۲). این سکه ، تنگه نقره نام داشت که برگرفته از واژه هندی بود. وزن هر تنکه نقره در زمان تیمور معادل ۵/۳۸ گرم بود که مزین به عبارت اسلامی بود. بعد از تیمور شاهرخ اقدام به ضرب گونه جدیدی از تنگه نقره کرد که نسبت به تنکه تیمور کاهش وزن داشت و به شاهرخی شهر ت یافت (تاکسین و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۱-۷۰).

پول رایج دوره شاه سلطان حسین بایقرا که عمده فعالیت های اقتصادی بر پایه آن تنظیم می شد مسکوکات نقره بود. سکه های متعددی در قلمرو وی ضرب شد که بر روی تمام سکه ها عنوان «السلطان الاعظم ابوالغازی حسین بهادر خلدالله ملکه و سلطانه» و در پشت سکه ها «لااله الله / محمد رسول الله» و در حاشیه اسامی خلفای چهارگانه راشدین حک شده است. در این دوره مسکوکات با وزن تقریباً یکسان در قلمرو سلطان حسین بایقرا ضرب می شد که این سیستم پولی و مالی تاثیر زیادی در روند رو به رشد اقتصاد مملکت و توسعه اقتصادی و گسترش تجارت دربازارهای داخلی و خارجی‌زا سبب می‌شد (طباطبایی، ۱۳۵۰ :۱۴۳-۱۴۱). در عین خال سکه‌های دوره سلطان حسین بایقرا فراوان بود. سکه‌های دیگر کمیاب و به شدت نایاب بود و از اینجا می‌توان به کیفیت مطلوب سکه‌های دوران سلطان حسین بایقرا پی برد چرا که سکه‌های دیگران به دلیل کیفیت نامطلوب، دچار ساییدگی شده و از بین رفته‌اند.

یکی از ویژگی‌های مسکوکات در دوره سلطان حسین بایقرا کاربرد نشانه‌گذاری ثانویه بر روی سکه بود که یک یا چند بار انجام می‌دادند در واقع این کار برای تکثیر و رشد عایدات از طریق محاسبه واحد قیمت به منظور اعتبار بخشیدت به مسکوکات رایج در این دوره بوده است (تاکسین و دیگران، ۱۳۸۴: ۷۳-۷۲). چنانچه نرخ در بازار به بالا می رفت و پول نیز ارزش واقعی خود را همچنان حفظ می کرد این سیاست پولی مظهر آن است که تمام قلمرو به لحاظ سیاسی و اقتصادی یکپارچه است سلطان حسین بایقرا به وضعیت اقتصادی توجه خاصی داشته است و در بخش تجارت مشکلاتی به وجود نیامد و معاملات تجاری با رونق و به سهولت انجام می گرفت شهر های محل ضرب سکه در خراسان عبارت بودند از : استراباد، بدخشان، بلخ، سنتگان، خور، تون، دامغان، سبزوار، سلمقان، قندهار، کرین، ماخان، مشهد ، نیشابور و هرات (عقیلی، ۳۶۴:۱۳۷۷).

سکه‌های مکشوفه از پیرامون حرم رضوی(ع) و قبرستان سست اسفراین

در سال ۱۳۸۷ش. گنجینه عظیمی از سکه‌های نقره تیموری - صفوی (مجموعاً۴۰۷ سکه) در شهر مشهد مقدس و در اطراف حرم رضوی(ع) در بلوار امیرالمومنین به صورت اتفاقی در حین حفرکانال بدست آمد. نگارندگان با مطالعه ۴۰۷ سکه مکشوفه، دو دوره زمانی تیموری و صفویه را برای آنها تعیین نمودند. دراین میان، سکه‌های دوره تیموری مربوط به فرمانروایی شاهرخ، بایسنغر و شاه سلطان‌حسین بایقرا است. همچنین سکه‌های دوره صفویه نیز متعلق به دوره فرمانروایی شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب اول است. از آنجایی‌که سکه‌های مورد مطالعه متعلق به فرمانروایی شاه سلطان‌حسین بایقرا بوده است. از این‌رو در این مقاله با تمرکز بر مسکوکات این دوره به مطالعه آنان پرداخته شد. بخش دیگری از سکه‌های مورد بررسی در این مقاله نیز حاصل از کشفیات باستان شناختی قبرستان سست اسفراین بوده که گنجینه توس نگهداری می‌شود. کمیت قابل ملاحظه سکه‌ها که حاکی از تعلق زمانی

این یافته‌ها را به دوره حکومت سلطان حسین بایقرا نشان می‌دهد موجب شد تا در پژوهشی مستقل به مطالعه سکه‌های این دوره در بخش کوچکی از محدوده تاریخی خراسان بزرگ بپردازیم.

سکه‌های مکشوفه از قبرستان سست اسفراین

در سال ۱۳۸۹ این سکه‌ها مستند نگاری گردید. این سکه‌ها طبق برچسب که در روی آنها وجود داشت در سال۱۳۶۲ (مجموعاً ۲۳۰ سکه) از قبرستان روستای سست از توابع شهرستان اسفراین کشف گردیده است. این سکه از زمان کشف در مخزن اموال فرهنگی توس نگهداری می‌شود. از مجموع این سکه‌ها که همه متعلق به شاه سلطان حسین بایقرا بود تعدادی از آنها کمک شایانی به این تحقیق انجام می‌داد، مورد بررسی قرار گرفت.

مطالعه مسکوکات دوره شاه سلطان حسین بایقرا

در این بخش با طبقه‌بندی سکه‌های ضرب شده در دوره سلطنت شاه سلطان‌حسین بایقرا، مطالعات انجام شده در سه بخش شامل برر سی اوزان، نقوش و شعائر مذهبی انجام گرفت (جدول شماره۱).

اوزان سکه

سکه‌های موردمطالعه شاه سلطان‌حسین بایقرا را از لحاظ اوزان به ۱۰ گروه می توان طبقه‌بندی کرد که بیشترین وزن ۵ گرم و کمترین وزن ۲/۳ گرم است(نمودار ۱ و۲).

جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراین(نگارندگان، ۱۳۹۴)

وزن	تصویر	روی سکه	پشت سکه	محل ضرب	قطر (CM)	سال	ردیف
۵ گرم				ضرب اصفهان هرات مشهد	۲۰×۱۹mm	۹۰۸	۱۶۶
		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان‌حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	هرات	۲۳×۲۳mm		۱۰۴
شعار تشیع ۴/۹ گرم		« به بود استراباد» السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان‌حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	علی(ع) چهار بار به صورت تزئین و اطراف آن اسامی ائمه اطهار(ع) بدون القاب علی/ موسی جعفر/ حسین محمد / .... [لا اله الا الله/ محمد رسول الله] علی / ولی الله	استراباد	۲۵×۲۴mm		۳۲۱
شعار تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان‌حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	نیشابور	۲۲×۲۳mm		۸

ادامهٔ جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراین(نگارندگان، ۱۳۹٤)

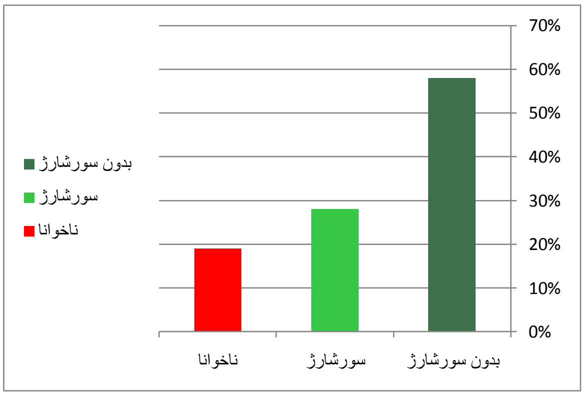
وزن		تصویر	روی سکه	پشت سکه	محل ضرب	قطر (CM)	سال	ردیف
	شعار تشیع		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب علی/ موسی جعفر/ حسین محمد / .... [لا اله الا الله/ محمد رسول] الله علی / ولی الله	استراباد	۲۱×۲۳mm		۹۱ و۲۰۲
۴/۸ گرم			« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	هرات	۲۶×۲۷mm	۸۹۹	۹
	شعار تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	هرات	۲۲×۲۳mm	۹۰۲	۲۱۸و۲۰۸
۴/۷ گرم	شعار تشیع		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب /[موسی جعفر] / حسن محمد/ حسین محمد/ حسن محمد [لا اله الا الله/ محمد رسول] الله علی / ولی الله	استراباد	۲۲×۲۳mm	۹۰۹	۲۰۶
	شعار		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	هرات	۲۱×۲۱mm	۹۰۲	۱۰۸
	تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	استراباد	، ۲۴×۲۳mm	۹۰۷	۲۱۰

ادامهٔ جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراین(نگارندگان، ۱۳۹۴)

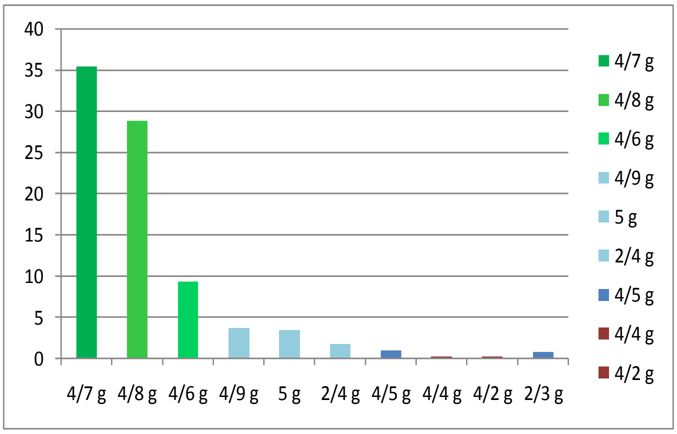
وزن		تصویر	روی سکه	پشت سکه	محل ضرب	قطر (CM)	سال	ردیف
	تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان-حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	استراباد	۲۵×۲۵mm		۱۰۱ و۱۴۱
	تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان-حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ **علی ولی الله** حاشیه: عثمان/ [ع مر/ ا بو ب کر/ علی]	هرات	۲۵×۲۵mm		۲۹۱
۴/۸ گرم	شعار تشیع		[« به بود »] سورشارژ، سه تنکه به بود مشهد. حاشیه سکه: [السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان ح سین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه]	لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ علی ولی الله. حاشیه: موسی جعفر/ [حسن محمد/ حسین محمد/ حسین محمد]	هرات – مشهد	۲۴×۲۵mm		۲۹۵
	شعار تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان-حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	استراباد	۲۳×۲۶mm	۹۲۰	۲۱۹
۴/۴ گرم	شعار تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان-حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	هرات	۲۲×۲۲mm		۳۶
۴/۲ گرم	شعار تسنن		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان-حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	هرات	۲۲×۲۲mm		۱۲۱

ادامۀ جدول شماره ۱. طبقه بندی سکه های مکشوفه از اطراف حرم رضوی و قبرستان سست اسفراین(نگارندگان، ۱۳۹٤)

وزن		تصویر	روی سکه	پشت سکه	محل ضرب	قطر (CM)	سال	ردیف
۲/۴گرم	شعار تسنن		« بـه بـود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا الـه الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	تراه	۲۰×۲۰mm		۱۰۹-۱۱۰
۲/۳گرم	شعار تسنن		« بـه بـود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان- حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا الـه الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	استراباد	۲۰×۱۹mm	۹۰۹	۲۱۴

نمودار ۱. درصد فراوانی سکه های دارای سورشارژ و غیر سورشارژ (نگارندگان، ۱۳۹٤)

نمودار۲. در صد فراوانی سکه ها بر حسب گرم (نگارندگان،۱۳۹٤)

شعائر موجود بر روی سکه‌های شاه سلطان‌حسین بایقرا

سکه‌های دوره شاه سلطان‌حسین به‌لحاظ سجع از ویژگی‌های خاصی برخوردار بوده است. در مجموع می‌توان سکه‌های موجود از این دوره را از لحاظ سجع و نوع شعارهای بکار رفته به دو گروه بزرگ که هرکدام دارای زیرشاخه‌های کوچک می‌باشند، طبقه‌بندی نمود (جدول شماره۲).

سکه با شعارهای اهل‌تسنن

این نوع سکه‌ها ۸۰٪ از سکه‌های شاه سلطان‌حسین بایقرا را تشکیل می‌دهند این سکه‌ها از لحاظ طرح و نوع شعارهای مورد استفاده به دو گروه طبقه‌بندی می‌شوند:

سکه با نام چهارخلیفه

تعدادی از این سکه‌ها دارای تاریخ و ضرب استراباد است.

روی سکه: متن: به بود

حاشیه: السلطان الاعظم ابوالغازی [۲] سلطان حسین بهادر[۳]خلد الله ملکه[۴] تعاله و سلطانه استراباد

پشت سکه: متن: لا اله الا الله/ محمد رسول الله

حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی

سکه با نام چهارخلیفه و دو رو با شعار لا اله الا الله/ محمد رسول‌الله

این گروه از سکه‌ها که فقط یک نمونه آن در مجموعه مشاهده گردید و بسیار نادر می‌باشد. در روی سکه به‌جای محل ضرب، شعار لا اله الا الله/ محمد رسول الله نقش بسته‌است.

روی سکه: متن: لا اله الا الله/ محمد رسول الله

حاشیه سکه: [السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر] خلد الله ملکه تعاله و سلطانه

پشت سکه: متن: لا اله الا الله/ محمد رسول الله

حاشیه: اکثر کلمات ناخوانا ....الله ...

سکه با نام چهارخلیفه و نام علی ولی‌الله: این گروه از سکه‌ها به‌شماره (ردیف۴۵۷/۱۶۱) تقریباً دایره‌ای شکل بدون سورشارژ و بدون محل ضرب هستند. این سکه با شعار علی ولی‌الله و حاشیه نام چهارخلیفه، سکه(ردیف۴۵۷/۱۶۱) است. که متن سکه فوق به شرح ذیل است: روی سکه: متن: احتمالا: «به بود»

حاشیه سکه: السلطان الاعظم .... سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه.

پشت سکه: لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ علی ولی الله. حاشیه: ....مرتضی......

سکه با شعار اهل تشیع

طبق اشارات متون تاریخی، گرایش و ارادت خاص شاه سلطان حسین بایقرا به ائمه اطهار و وجود شیعیان در خراسان موجب گردید تا شاه سلطان‌حسین بایقرا، سکه‌های با تراز و شعار اهل تشیع ضرب شود. این سکه‌ها نیز از لحاظ سبک تزئین به دو گروه طبقه‌بندی می‌شوند (نمودار۳ و ۴):

سکه با نام ائمه‌اطهار(ع)علی مرتضی/ جعفر موسی/ حسن محمد/ حسین محمد/ حسن محمد.

سکه به ردیف (۲۰۶) تقریباً دایره‌ای شکل که بر روی سکه داخل یک نقش شبیه ترنج: متن: به بود استراباد نوشته شده است.

حاشیه: السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلد الله ملکه تعاله و سلطانه

پشت سکه: داخل یک کادر مربع شکل، متن: در وسط نام مبارک حضرت علی (ع) چهار بار به صورت تزیین و اطراف آن اسامی ائمه اطهار(ع) بدون القاب، /موسی جعفر/ حسن محمد / حسین محمد / ..... حاشیه: [لا اله الا الله / محمد رسول] الله علی / ولی الله

این سکه با توجه به تاریخ ذکرشده و نام پادشاه متعلق به دوره پادشاهی سلطان حسین بایقراست.

این شکل سکه را شاه اسماعیل اول در دوران حکومت خود تقلید نموده و تنها تفاوت اصلی آن حذف ترنج و محل ضرب بر روی سکه است. این نوع سبک ضرب سکه در دوران شاه سلطان‌حسین فقط در منطقه استرآباد به سال ۹۰۹ ه.ق ضرب شده‌اند. نمونه‌های مشابه آن که در مجموعه بدون تاریخ می‌باشند، سکه‌های ردیف (۱۸۱ و ۱۸۴) است.

سکه با شعار ائمه‌اطهار و علی ولی‌الله

این گروه از سکه‌ها به‌شماره (ردیف۲۹۵)تقریباً دایره‌ای شکل با قطر ۲۴×۲۵mm، که به‌دلیل سورشارژهای مکرر محل ضرب آن قابل خواندن نیست. با توجه به متن باقیمانده این سکه‌ها که متعلق به حکومت شاه سلطان‌حسین بایقرا است در دوره صفویه چندین‌بار مورد ضرب مجدد قرار گرفته‌است. نمونه روشن این گونه سکه با شعار علی ولی‌الله و حاشیه نام چهارخلیفه، سکه (ردیف ۲۹۱) است. متن سکه فوق به‌شرح ذیل است:

روی سکه: متن: احتمالا: [«به بود»]سورشارژ، سه تنکه به بود مشهد

حاشیه سکه: السلطان الاعظم[ابوالغازی سلطان حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه]

---

۱. غازی به معنای جنگجو، مجاهد، یعنی کسی که در راه خدا با دشمنان دین جنگ کند.

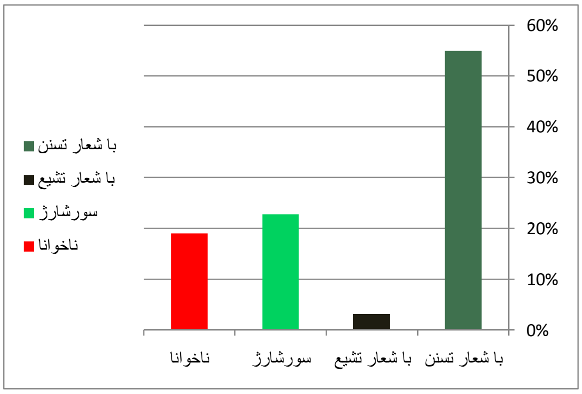
۲. به معنی شجاع ، دلیر، پهلوان

۳. به معنی خداوند دوام دهد و همیشگی باشد عظمت پادشاهی او را.

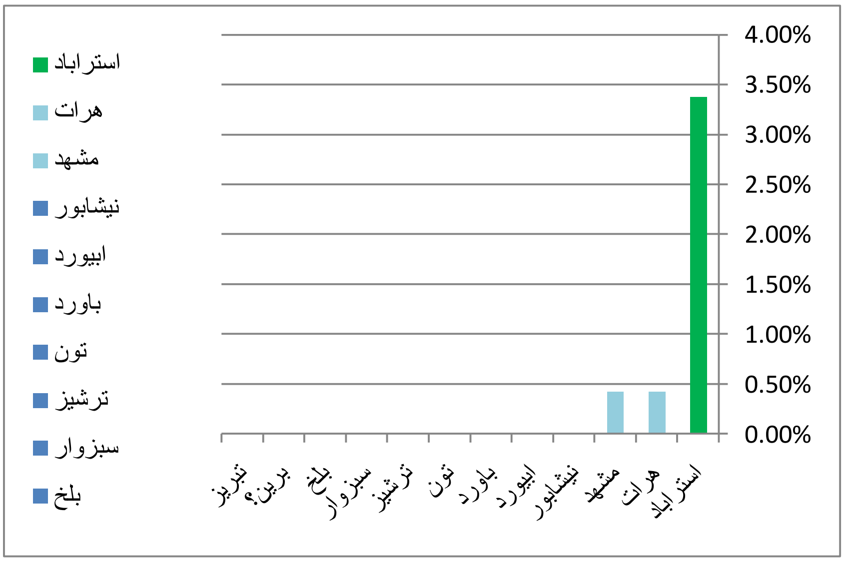
پشت سکه: داخل کادر مربع، لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ علی ولی الله حاشیه: جعفر

جدول شماره۲. تقسیم مسکوکات بر اساس شعایر مذهبی(نگارندگان، ۱۳۹۴)

شعار مذهبی	تصویر	روی سکه	پشت سکه	محل ضرب	قطر(CM)	سال	ردیف
		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان‌حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی	استراباد	۲۱×۲۳mm	۸۹۶– ۸۹۰ ۸۸۲–	۴۵۷/۱۶۱، ۴۵۷/۲۵۳و ۴۵۷/۶۵و و
شعار تسنن		لا اله الا الله/ محمد رسول الله.: لا اله الا الله/ محمد رسول الله. [السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان حسین بهادر] خلد الله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: اکثر کلمات ناخوانا ....الله ...		۲۱×۲۱mm		۷۴
		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان‌حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	لا اله الا الله/ محمد رسول الله حاشیه: ابوبکر صدیق/ عمر فارق/ عثمان عفان/ علی مرتضی				۴۵۷/۱۶۱
		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان‌حسین بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب /[موسی جعفر] / حسن محمد/ حسین محمد/ حسن محمد [لا اله الا الله/ محمد رسول] الله علی / ولی الله	استرآباد	۲۱×۲۳mm	۹۰۹	۱۸۱
شعار تشیع		« به بود » السلطان الاعظم ابوالغازی سلطان شاه اسمعیل الصفوی بهادر خلدالله ملکه تعاله و سلطانه	تکرار علی چهار بار و نام ائمه بدون القاب /[موسی جعفر] / حسن محمد/ حسین محمد/ حسن محمد [لا اله الا الله/ محمد رسول] الله علی / ولی الله		۲۴×۲۴mm		۲۹۰
				هرات مشهد	۲۴×۲۵mm		۲۹۵

نمودار۳. درصد فراوانی ضرب سکه با شعار تشیع و تسنن در دوره شاه سلطان حسین بایقرا (نگارندگان، ۱۳۹٤)

نمودار٤. سکه‌های دارای ضرب سکه با شعار تشیع (نگارندگان،١٣٩٤)

تاریخ ضرب روی سکه‌ها

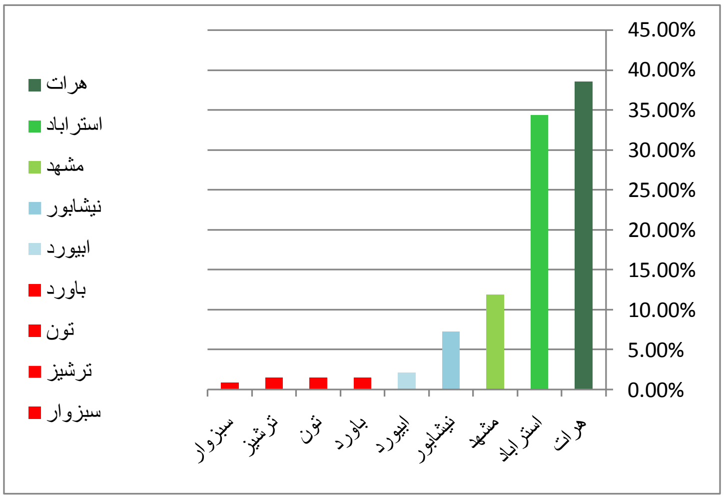
بیشتر سکه‌های موجود از این حاکم تیموری بدون ذکر تاریخ بوده‌اند. نمونه تاریخ‌دار آن هم تاریخ ۸۸۲ هـق ضرب استرآباد می‌باشد که همه این تاریخ‌ها به عدد و روی سکه ضرب شده است.

حوزه حکومتی شاه سلطان‌حسین بایقرا به روایت سکه‌های ضرب شده(نمودار٥)

طی مطالعه این سکه ها مهمترین مراکز ضرب سکه عبارتند از: ۱– ترشیز ۲– نیشابور: ۳– مشهد۴– هرات۵– تون۶[1] – ابیورد۷– سبزوار۸–استراباد۹[2]– سمنان

۱. شهری تاریخی که امروزه بقایای آن در جنوب‌غربی شهر کنونی فردوس در خراسان جنوبی قرار دارد.

۲. گرگان

نمودار ۵. در صد فراوانی ضرب سکه در شهرها در دوره شاه سلطان حسین بایقرا(نگارندگان، ١٣٩٤)

نتیجه‌گیری

از مطالعه مجموعه سکه‌های شاه سلطان‌حسین‌بایقرا مکشوفه از پیرامون حرم‌رضوی و نمونه‌های موجود در مخزن توس نتایج ارزشمندی در زمینه اوزان و واحد سکه، مذهب و گرایش‌های رایج در این دوره و حوزه فرمانروایی شاه سلطان حسین بدست آمد که در پاسخ به پرسش‌های آغازین به‌ترتیب به شرح آن می پردازیم:

اوزان و واحد سکه

با توجه به مطالعه‌ی سکه‌های موردمطالعه می‌توان اینطور استنباط کرد که در دوره حکمرانی شاه سلطان‌حسین‌بایقرا، سکه‌ها با اوزان و طرح-های متعددی ضرب می‌شد. لازم به توضیح است که تمام سکه‌های موردمطالعه از شاه سلطان‌حسین‌بایقرا دارای عیارکامل می‌باشند. به همین دلیل مهم است که در عصر صفویه چندین ضرب مجدد شده‌اند. به‌طور کلی، سکه‌هایی که در دوره شاه سلطان‌حسین‌بایقرا ضرب-گردیده‌اند از لحاظ وزنی به ده گروه تقسیم شده‌اند. بیشترین وزن مسکوکات با وزن ۵گرم و کم‌ترین آن ۲/۳ گرم بوده‌است. باتوجه به اشارات متون تاریخی و شواهد سکه‌شناسی، سکه‌های شاه‌سلطان-حسین‌بایقرا با واحد تنکه و آقچه در اقتصاد اواخر تیموری رواج داشته-است.

گرایشات مذهبی

از آنجایی‌که در دوره شاه‌سلطان‌حسین، مذهب تشیع و تسنن در رقابت با یکدیگر بودند، به‌دستور سلطان، دو نوع سکه، یکی با شعار اهل تشیع و دیگری با شعار اهل سنت ضرب گردید. سکه‌های ضرب‌شده با شعار اهل تشیع، اکثراً ضرب استرآباد بوده و تاکنون مسکوکاتی از ضرب شهرهای دیگر گزارش نشده است. نمونه این سکه‌ها (ردیف۱۸۱، ۱۸۴، ۳۲۱) و نمونه تاریخدار آن (ردیف۲۰۷) متعلق به ۹۰۹ هــق است. از این‌رو، می‌توان اینطور بیان کرد که ولایت استرآباد، خاستگاه تشیع در اواخر عصر تیموری بوده است. نکته مهم و قابل‌تامل اینکه، سکه‌های با طرح و شعار شیعی به‌عنوان الگو، در سکه‌های اوایل عصرصفویه (ردیف ۲۹۰) مورد تقلید و بهره‌برداری قرارگرفت. سکه‌های ضرب با شعار اهل تسنن، علاوه بر ضرب استرآباد در اکثر قلمرو شاه‌سلطان-حسین دیده شده‌است که در واقع بیانگر حاکمیت اکثریت مذهب تسنن بر تشیع بوده‌است. از نمونه سکه‌های کمیاب که در این مجموعه مورد بررسی قرارگرفت، سکه‌های با سجع «علی‌ولی‌الله» است که یک نمونه (ردیف۱۶۱/۴۵۷) از سکه‌های موجود در پشت سکه با نام چهارخلیفه در حاشیه و داخل مربع لاالهالاالله/ محمدرسول‌الله/ علی-ولی‌الله و نمونه مشابه با آن(ردیف۲۹۵) به‌جای نام چهارخلیفه، القاب ائمه‌اطهار (جعفر موسی/ حسن محمد/ حسین محمد/ حسین محمد) در حاشیه و داخل مربع لا اله الا الله/ محمد رسول الله/ علی‌ولی‌الله ضرب گردیده‌اند

حوزه حکمرانی (قلمرو سیاسی)

از مطالعه نمونه سکه‌های مورد مطالعه، قلمرو سیاسی فرمانروایی شاه-سلطان‌حسین‌بایقرا را می‌توان مشتمل بر شهرها و ولایات استرآباد، هرات، تون، نیشابور، سبزوار، ابیورد، سمنان، مشهد و ترشیز دانست. از آنجایی‌که سکه‌های ضرب استراباد از تنوع زیادی برخوردار است، این احتمال وجود دارد که نخستین متصرفات شاه‌سلطان‌حسین‌بایقرا از ولایت استراباد آغاز شده‌باشد. از اینرو، مسکوکات ضرب‌شده در شهر استرآباد را می‌توان نخستین سکه‌های این سلطان تیموری قلمدادکرد. از سویی‌دیگر، فراوانی سکه‌های ضرب‌شده از شهر هرات، بی‌شک،

مهر تاییدی است بر تختگاه اصلی سلطان‌حسین‌بایقرا. این شهر به-عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ضرابخانه اواخر عصر تیموری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است.

منابع

اسفزاری، معین‌الدین محمد (۱۹۶۱)، روضه‌الجنات فی اوصاف مدینه هرات، تصحیح محمد اسحاق، کلکته: دریاسری

تاکستن و دیگران، (۱۳۸۴)، تیموریان، ترجمه یعقوب آژند، انتشارات مولی: تهران.

حافظ‌ابرو،شهاب‌الدین‌عبدالله‌خوافی (۱۳۷۰)، جغرافیای خراسان در تاریخ حافظ ابرو، تصحیح و تعلیق دکتر غلامرضا ورهرام، انتشارات اطلاعات: تهران.

رحمتی ، محسن و فاطمه یوسفوند، (۱۳۹۲)، سلطان حسین بایقرا و حیاط اقتصادی خراسان، دو فصلنامه علمی – پژوهشی تاریخنامه ایران بعد از اسلام، سال چهارم ، شماره هفتم ، پاییز و زمستان، ص ۷۹-۹۹

سرفراز، علی‌اکبر و فریدون آورزمانی (۱۳۷۹)، سکه‌های ایران، نشر سمت: تهران.

سمرقندی، دولتشاه (۱۳۳۶)، تذکره‌الشعرا، به‌کوشش محمد رمضانی، انتشارات خاور: تهران.

سمرقندی، عبدالرزاق (۱۳۵۳)، مطلع‌السعدین و مجمع‌البحرین، به‌تصحیح عبدالحسین نوایی، کتابخانه طهوری: تهران.

طباطبایی، سید جمال (۱۳۴۷)، سکه های اسلامی دوره ایلخانی و گورکانی، انتشارات موسسه گراوروچاپ شعاع: تبریز.

طباطبایی، سید جمال (۱۳۵۰)، سکه شاهان اسلامی ایران، انتشارات چاپخانه سفقو توفیق: تبریز.

عقیلی ، عبدالله (۱۳۷۷)، دارالضرب های ایران در دوره اسلامی، بنیاد موقوفات محمود افشار یزدی: تهران.

میرخواندبلخی، سیدمحمد (۱۳۳۹)، روضه‌الصفا، جلد ۶ و۷، کتابفروشی خیام: تهران.

میرجعفری،حسین (۱۳۷۹)، تاریخ تحولات‌سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران در دوره تیموریان و ترکمانان، انتشارات سمت: تهران.

نیک‌گفتار،احمد (۱۳۸۹)، پژوهشی بر سکه‌های مکشوفه از پیرامون حرم‌رضوی، مرکز اسناد اداره‌کل میراث‌فرهنگی،گردشگری و صنایع‌دستی خراسان‌رضوی، منتشرنشده.

Ḥosayn Bāyqarā, *Resāla*, ed. İ. H. Ertaylan as *Risâle-i Sulṭan Ḥüseyn Baykara*, Istanbul, 1946.

Numismatic of the Shah Sultan Husayn Bayqara's era within historical boundaries of Greater Khorasan (Based on Religious Approach)

Abed Taghavi[1]
Ahmad Nikgoftar[2]

Abstract

Undoubtedly, Sultan Husayn Bayqara's reign (1469-1506 C.E.) is considering as the splendid period of art and literature in the Timurid era. During his ruling, Herat, the capital of his kingdom, became the most important center of art and literature at that time. With the using of descriptive-analytic research method and focusing on the coins which were minted in the Sultan Husayn Bayqara's reign, this research is intended to study the social and cultural changes in the late of Timurid dynasty. The results show that, the political instability and the absence of a central political power in the reign of Sultan Husayn Bayqara had led to weaken the economy of his kingdom. As the consequences of this situation, the weights and the fineness of the coins in this period were changed constantly. However, the coins which were struck in the Herat and Estarabad provinces, due to the political and religious stability of these places, had much better quality in some key features like weight, fineness and design. After all, the religious texts on the coins show that the common religious of that time was Sunni (Hanafi sect). On the other side, as most of the coins which were minted in Estarabad province had Shiite religious texts, people were followers of Shiite in this city.

Keywords: Timurids, Sultan Husayn Bayqara, Coin, Shiite and Sunni Religious

1. Assistant Professor, University of Mazandaran
2. Master of Archaeology